

Hózsza Éva

Regionalitás, nyelvértelmezés, szövegértelmezés

(Mai irodalmunkról)

Dolgozatom egy tüzetesebb tanulmány része, egy hosszabb kutatási folyamat eredménye, amely főként a kortárs hazai irodalomra, a regionális nyitás igényére, a hagyományhoz való viszony átértékelődésére, az új kulturális szótár kialakíthatóságára, valamint a medializálódás következtében gyakori publicisztikai érdekű beszédformára összpontosít.

*

Regionalitás, metaforikusság, csillagszemantika

A vajdasági/délvidéki irodalomban megvan a nyelvi viták, illetve az irodalmi nyelv diskurzusának hagyománya, elég, ha Végel László regényére, az *Egy makró emlékirataira* gondol az itthoni olvasó, vagyis arra a nyelvteremtő erőhöz kötődő vitára, amelybe Weöres Sándor nyílt levele is beleszólt. A kortárs kritikus a következőképpen ismertette a történeteket: „Épp a napokban érkezett a hír, miszerint Weöres Sándor azt üzeni, nehogy lektoráljuk a Makrót, mert azzal hímporát ráznánk le, közönséges ponyvává nyomorítanánk. Az üzenet, mely nem írásban érkezett, végképp meggyőzött arról, hogy Weöres Sándor tévúton jár a Makróval kapcsolatban. Magyarországon eseményszámba

mehet Végel László rákos nyelvezete, hisz odaát eleve lehetetlen így írni, ám számunkra „tragikus” jelenség, a jugoszláviai magyar nyelv romlásának, szürkülésének egyik irodalmi példája csupán: nem írói bravúrról van szó, legalábbis a regény nagy részében nem, hanem vagy hányavetiségről, ez lenne a vigasztalóbb, vagy pedig a nyelv teherbírásának, lehetőségeinek a nem ismeréséről.” (Utasi Csaba: *Hínárban*. 1974. 199.)

A hatvanas és hetvenes évek kutatóját / kritikusát a jugoszláviai magyar nyelvromlás irodalmi példája, illetve a vajdasági irodalmi nyelv meghatározatlansága, a nyelvi egyensúly megtartása foglalkoztatja, ennek során megállapítható, hogy a nyelvi kérdések csakis a nyelv és a nyelvet használó egyén viszonylatában merülhetnek fel, ugyanis minden író egyéni stilisztikai fogásokkal, mondat szerkesztéssel, eltérő szókészlettel él. (Uo. 203.)

Hagyomány és nyelviség viszonylatában nem hagyható figyelmen kívül a szöveg nyitottságának problémája, illetve a más szövegekkel fenntartott párbeszédkészség szempontja.

Az 1960-as évek kritikai gondolkodására és beszédmódjára a képszerűség, a metafora-pillérek gazdagsága és változatossága jellemző, ennek kiemelhető példája az *evés* szemantikai lehetőségeinek kihasználása, a mitológiai képanyag vagy a *költői út* metaforikus értelmezése, például Gál László *Ispiláng* című kötete kapcsán. A szellemi és térbeli utazás egybefonódása a kritikus nézőpontjából egyértelmű, sőt a bahtyini kategóriát figyelembe véve az út olyan kronotoposz, amely a térbeli távolság ellenére emberek egymásra találásával, az emberi viszonyok konvencionális formáinak

megváltozásával, a kulturális és szociális különbségek távlatával, illetve csökkenésével és megőrzésével kapcsolható össze. A megértés ilyenkor váratlanul következhet be, az utazás indítékának kérdéseire és a másik viszonyrendszerbe való átlépés problematikusságára pedig az irodalmi gondolkodás nézőpontjából is sokan reflektáltak. Az utazás a huszadik század kilencvenes éveiben többnyire a 'vagyunk valahol, de nem otthon, a saját idegenségünkre való ráébredés' utalásos jelentését, belső idegen-tapasztalatát és köztes tereit hordozza, de megjelennek az Esti Kornél-féle idegen-tapasztalat módzatai, a nyelvi érintkezés problémafelvetései is (Nagy Abonyi Árpád).

A hetvenes években Gunda Béla Ladik Katalin mese-verseinek szövegkohéziója és az archaikusnak érzett képzésmód kapcsán fejtette ki – a göttingeni *Fabula* című folklór-folyóirat számára –, hogy ezek a szövegek nem a népmesék utánezatai vagy a népköltészet valami-féle neofolklorista újraformálásai: „Meséi eseményso-rozatában kevés a látszólagos összefüggés. (Talán így volt ez az „ősmesében” is.) Verseinek mondatai, szavai, a versek cselekménye valahol a tudat alatt mégis erősen összekapcsolódnak. (...) Ladik Katalin a szí-
nekkel is hasonlóan bánik, mint Chagall. Nála a gyík fekete, a hal szőke, az alagút vörös.” (*A népmese a magyar avantgarde költészetben. Új Symposium, 1972. február, 82. sz., 66–67.*). A chagalli nyelv jelentőségére később Tolnai Ottó *Gyökérrágója* (1986) hívta fel a figyelmet, a stílusutánezás, az ironikus archaizálás példajaként pedig Kopeczky László *Kádár Kata* (1997) című parasztoratóriuma említhető, amelyben különösen

a régiesítést szolgáló alaktani elemek burjánzása figyelhető meg. Az utóbbi esetben megállapítható, hogy az említett nyelvi jelek szövegszervező elvvé válnak.

A kilencvenes évek és az ezredforduló (vertikális pályán mozgó) irodalma a művészi közérzetrögzítésre a csillag-metaforát alkalmazza. A csillag valamiképpen a regionális hanyatlástörténet, a perspektívakettőzés alakzatává válik (lásd például Krúdy Gyula elmúlásra utaló Kocsmacsillagát!).

Németh István írja: „Mostanában sokat foglalkoztatnak a csillagok. A csillagok állása, a csillagok járása. Gyűjtöm a csillagokkal kapcsolatos kifejezéseket. (...)”

A régiek fölé még csillagzó ég borult. Ott volt azon az égen minden csillag és csillagkép, az esthajnali, a Göncölszekér, a Fiastyúk. Mifölöttünk viszont sötét, borús az ég: csillagtalán. Egy ilyen égen hogyan válasszunk magunknak csillagot? (...)

De ha már idáig eljutottam, elmondom még, hogy találkoztam ezzel a fekete csillaggal a nevem felett is. Nem angol szövegben, még csak nem is szerbben. Magyar olvasóknak kellett megmagyarázni, hogy az a csodabogár, akinek a neve fölé fekete csillagot biggyesztettek, jugoszláviai, vajdasági vagy délvidéki író. Mert a nagyvilágban, a világirodalomban túl picinyek vagyunk, a legjobbaink is csak porszemek; idehaza meg abban a kicsiny világban, amelyben úgy gondoljuk, hogy mindnyájan otthon vagyunk – befed bennünket a fekete csillag reménytelen sötétsége.”(*Fekete csillag*).

Juhász Erzsébet szövegében szintén felfedezhető az intertextuális pozíció: „Ám nemcsak írni, olvasni is

tanulni kell. Olvasni (akár vajdasági magyar írók műveiről lett legyen is szó) sohasem lehet (kisebbségi) feladat vagy program. Az olvasás tanulása és „gyakorlása” igény kérdése; vagy megteremtődik, vagy sem.

Nem könnyű mindennek a végére járni... (...) Szeretném „vigyázó szemeimet” a csillagos égboltra vetni, megkeresni a Szaturnuszt, a Jupitert, a Cassiopeiát, a Végát, az Aldbarant, vagy ami számomra a Novák Antaléhoz hasonlóan felfokozott, de javarészt megoszthatatlan élményt jelent: írni, vagy olvasni. S e pillanatban eszembe villan még Novák Antal lánya, aki levéve szemét a távcsőről, melyen keresztül a csillagos ég végtelenjét kémlelte, még mindig szédülve e távlatoktól, így sóhajtott fel: „Ó, de messze vagyunk.” (*A kisebbségi író helyzetéről*).

Jung Károly merőlegesen utazó versvilágában a „semcsillag”, a nem látszó csillag, a csillageltűnés látomása jelenik meg (*Mogorva Héphaisztosz*). A „távol egyre távolodik”, azaz az átjárhatóság közérzetéhez a szél-metaphora kapcsolódik (szél, könnyű szél, szélvihar, a böjti szél stb.; lásd Jung Károly, Harkai Vass Éva, Cs. Simon István és mások szövegvilágát), de az „ünnep” vagy a „határ” (és természetesen az ünnep mint határhelyzet) ugyancsak sokféle szemantikai távlatot nyit. A metaforák alapja – a kognitív értelmezés szemszögéből – a leképezés két jelentésmátrix között, illetve két konceptuális alapú szemantikai szerkezet között. A metaforaértelmezéstől azonban elválaszthatatlan a nézőpont, vagyis maga a beszédhelyzet, ez a fenti példák esetében is megnyilvánul.

Az olvasó feltárhatja a kilencvenes évek és az ezredforduló prózájának lirizálódását, valamint a líra prózaiságát. Tolnai Ottó versvilágával kapcsolatosan a recepció kezdettől fogva rámutatott arra, hogy prózája és lírája a befogadás tekintetében nem tér el egymástól. Az utóbbi évek Tolnai-opusa szintén ezt igazolja, a lokális versek többségére pedig az említett megállapítás fokozottan érvényes. Az epikus mag, valamint „a prózaiság” tematizálása, a nem lírára valló címválasztás meglehetősen gyakori a kilencvenes évek lírai termésében. Nagy Abonyi Árpád például a lírai „hangulatú” kisformákkal lépett be irodalmunkba.

A lirizálódás főként a 19. végi novellához kapcsolódik a magyar irodalomtörténetben, lirizálódás és nominális stílus összefonódása az újabb vajdasági prózában is kimutatható, sőt a századvégi novellához hasonlóan a nominalitás az esetek többségében a konkrétól az elvont irányába halad, a reflexív próza azonban csak láncszemnek tekinti a nominális mondatot, az általános dominanciája többnyire csak első láncszemet jelent. A prózamondatok szövete gyakran feloldja az egyértelműséget.

A kritikai recepció főként Németh István prózája nyomán emelte ki a lirizálódás jelenségét.

A *Házioltár* (1996) emlékező narratívája például a falusi kovácműhelyt támasztja fel. A lirizált prózamondatokat követően megjelenik az elbeszélőnek a közlési folyamatba való beavatkozási szándéka, a választási lehetőség kiemelése, értelmezése mint a dictumot módosító művelet, amely a kovácműhelyről mondottakat modalizálja. A szövegnek ez a része az esszéizáló kommentár és a szépirodalom határán mozog, a harmadik személyre

való utalás a dialogikus olvasói tapasztalat megnyilvánulási lehetőségét is megadja. A narrátor nem mond le látzólagos megőrző/leltározó szándékáról, például a kovácsok nevesítéséről, a tulajdonnevek felsorolásáról.

Megjelennek a különböző modális értékek, például a kötelezettség, a megnevezés és a megőrzés bizonyossága, a valószínűség. Az *ugyan* mint megengedő kötőszó a *van lehetőség valamire*, illetve *valami másra is* távlatát jelzi, viszont a konkrét esetben az (ön)irónia (főként a retorikai értelemben vett irónia) szerepe szintén figyelembe vehető, ugyanis ez tartalmazza az ellentétbe állítás mozzanatát, a megengedő kötőszó jól összefér a kontraszt-lehetőség felvillantásával (Bánréti Zoltán. 1983. 53–54.). A megengedő kötőszó használatával az elbeszélő implicit előfeltevésre készíti magát. A kiegészítendő kérdő mondat ugyancsak előfeltevést indukál (az elbeszélőt valóban érdekli, hogy mi található a rég fölszámolt kovácsműhelyben), és ebben az esetben az előfeltevés a szintaktikai szerkezettől, nem pedig a benne szereplő lexémáktól függ (Kiefer Ferenc. 1983.).

Az epikai tér mint lelki táj azonban főként Németh István *Ima Tündérlakért* című kötetében van jelen, a térképzetek a hangulati reflexiókkal, a meghitt emlékező magatartással („a meghittség narratívájával”), a terekhez kötődő emocionális, sőt metafizikai viszonyokkal együtt hatnak. Papp Dániel lírai mottója adja meg a hangulati indíttatást, az olvasónak pedig a hangulatanalízis esélyét, valamint a stílusremineszcenciák és az új értelmezési horizontok felvillanásának felismerését.

A leltár, vagyis a leltártagadás diskurzusa Cs. Simon István versvilágában merül fel, méghozzá két nézőpontból: a migráns, az elköltöző a „nagy válogatás” szituációjába, az itthon maradó viszont a maradék maradékának lajstromozó helyzetébe kerül. Egyikük sem leltározhat.

Régió, beszédhelyzet, többnyelvűség

A vajdasági magyar irodalom szövegeibe bekerülnek a szerb mondatok és szavak, amelyek természetesen mindig is jelen voltak, de a kilencvenes évek irodalmában ezek gyakran a differenciáltságra vagy a menekültekkel folytatott beszédhelyzetre vonatkoznak.

A nyelvi idegenség például egy meglehetősen homogén közegben (egy szinte színmagyar faluban) mindig *kétpólusú*, hiszen az ideköltöző sem érti az utca vagy az egyének beszédét, az itthoniak sem az ő kommunikációjukat. Előfordul a széthullott állam – Jugoszlávia mint imaginárius tér – szövegbeli újraírása, amelynek leggyakoribb módszere éppen az említett leltározó nézőpontból fakadó megnevező felsorolás, a nominalizáció elve. A nominális helyzet befolyásolja a befogadást, az értelmezhetőséget, a megértés ebben az esetben nem mondat-, hanem szövegszinten jelentkezik, viszont a kiemelt nevek/főnevek vonatkozásában a megértésnek már magából a főnévből (lásd például márka- és városnév) kell erednie, ezért jutnak a szövegben nagy szerephez a nominális helyzetű főnevek kognitív szemantikai „bázistartományai”.

A szennyáradat, a „Balkán szennye”, maga a *Balkán* és a *balkáni*, sőt a *balkanizálódás* ma már nyelvi sztereotípiának is számít, amely az irodalomban parodisztikus attitűdöt indukál (vö. Tolnai Ottó: *Balkáni babér*, Németh István publicisztikája). A Balkánt megélt Én meglesi a paradigmaváltást, az előző sztereotípiát átalakulását, erre reflektál például külső nézőpontból Fenyvesi Ottó *Cantus Firmus* című verse, amely a bombázás évében született („Tele van a világ Balkánnal”, „Vad, sötét balkáni éj remeg.”), és amely ellenáll a régi sztereotípiának, a Desanka Maksimović regéje által megmerevedett szemléletnek („Van-e még hely a bérce Balkánon...?”). A paródiához kapcsolódik az ironikus nézőpont, amely a folyónevet a cigaretta márkáéval mossa össze: „Villog és dübörög a világ. / Hírünk és nyomunk veszik benne mindörökre. / Filter nélküli Drina, Morava, Kolubara.”

A balkáni térség a mítosszal, a mitikus beszédmóddal fonódott össze, a mitológiai nevek gyakran bukkannak fel a mai vajdasági szövegekben (Orpheusz, Héphaisztosz, Dionüszosz stb.). Az ima és az ima-attitűd ugyancsak a balkáni változások megtapasztalásának következményeként vált jelentőssé (lásd Bogdán József versvilága, Németh István prózája vagy az előbb említett Fenyvesi-vers részletei).

A Gion Nándor hagyatékából előkerült novellákban is jelen van a balkáni háború, a balkáni gyilkos magatartásbeli sémája. A balkáni foglyok a börtönökben hazai ízekre vágnak (lásd burek).

Az utcanevek változása szintén bekerült régióink irodalmába, például a *Házioltár* szövegébe, a sorrend a kö-

vetkező: Moholi út, Vörös Hadsereg útja, Jugoszláv Nép-hadsereg. Az utóbbi utcanév az anakronizmusra, ha úgy tetszik, alluzív módon a változás hiányára utal, ugyanis ez a hadsereg és ez az ország nem létezik többé. Ugyancsak Németh István prózavilága utal az utcanévek kapcsán a kétnyelvűsége, pontosabban a kétnyelvű utcanévtábla ellenére elterjedt szerb nyelvű változatra: Letnja devet (vö. Kettő ugyanarról, avagy ugyanannak hiányáról. *Lélekvesztőn*).

Stílusértéket képvisel például az idegen nyelvű címadás és a városok ambivalens névhasználata. Kopeczky László *Hármaskönyvében* a politikusok neveinek *elferdítése* figyelhető meg. Végel László a közép-kelet-európai „nagy Lakoma”, a pompás fogadásokra járó vagy a tanácsterem helyett a büfében időző, nyelvet cserélő, majd a Lakomaszünetben sem tétlenkedő „önismétlő” szónokok kapcsán veti fel az igazi Szótár esélyét, a Szóközpontú és a Limes Lakoma ironikus értelmezését, a szavak önviszszavonásának távlatát, tudniillik a szavak megelégedik eddigi ki- és felhasználásukat, inkább visszavonják magukat (*A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe*. 1998). A Lakoma természetesen kötődik a hatvanas évek étel-metaforájának és étvágypoétikájának hagyományához, az elbeszélő utal is rá, hogy a Lakomát hivatalos néven Szimpozionnak nevezik (21.), az Új Szülőföld, valamint a határsértés problematikája szintén felmerül.

Vasagyi Mária *Silentium albuma* (2002) néprajzi gyűjtésének eredményeit és a felhasznált jiddis szavak magyar fordítását is közli. A Mezszyék című rész a bácskai temető keleti palánkjának selyemtégláira írott

üzeneteket és neveket tartalmazza, amelyekből az egyéni bomlott sorsok bontakoznak ki. Németh István prózájával kapcsolatban a recepció kiemelte a felsorolás, a halmozás, az ismétlés gyakoriságát, a névsorolás tehát a felsorolás egyik kedvelt változata, és több szerzőnknél megfigyelhető.

A helységnevekről szóló viták idején az írók helységnévhasználata, az elmúlás narratívája különös odafigyelést érdemel. A bánáti régió helységnevei például a végveszély, a pusztulás ellenében kerültek be a vajdasági irodalom szövegeibe, különösen Bogdán József és Cs. Simon István révén. Rábé, Egyházaskér (az eltűnt középkori Kér és Kálmány Lajos emléke), Monostor (Kanizsamonostor, Monostor, Banatski Monoštor, a fellelhető dokumentumok megnevezései), Szánád, Csóka, Tiszaszentmiklós, Hodics, valamint a „mocorgó folyócska”, az Aranka bekerül a lírai szövegekbe vagy az esszészövegekbe, a „mozaikokba”. A Tisza és a Tisza mentiség, esetleg az ottani eredet ugyancsak gyakran megjelenik.

Az elmúlás és a meghittség narratívája jut kifejezésre Zombor vonatkozásában is, Mérey Katalin például Zombor utcaneveire, a változásokra utal.

Szabadka vonatkozásában a szecessziós város arculata, kultusza mellett (Kosztolányi-kultusz, Dér Zoltán kutatásai, Lovas Ildikó, újabban Bogdán József és a Kosztolányi család tárgyi emlékeinek dialogizáló kapcsolata) a Kertváros (Kopeczky László, Lovas Ildikó) vagy a szociális gondokat hordozó Mlaka (B. Foky István) nevű városrész is bekerült az irodalomba. Szathmári István Szabadka ambivalens arculatát, va-

lamint Palics tájait is felvillantja, a pincebolt környékét ő nevezi meg, a villamos-metaforát szintén ő hozza be. Lovas Ildikó nővárosként nevezi meg Szabadkát (olyan, mint egy kacér nő). Danyi Magdolna verseskötetének címébe is bekerül a földrajzi névből képzett melléknév: Palicsi versek. Tolnai Ottó a csáthi értelmezés szellemében következetesen Palicsfürdőnek nevezi Palicsot, mivel a fürdőváros hagyománya szólítja meg őt, amelyre jellemző, hogy a nyári belakást és forgatagot követően a fürdőhely télen kiürül, vagyis a fürdőváros (világirodalmi vonatkozásban is ismert) ambivalenciája válik tematizálhatóvá. Tolnai Ottó újabb lokális versei a szabadkai utcaneveket, a kulturális aspektusokat, a hagyományt kutató szenvedélyt artikulálják.

Újvidék sokszínű megközelítése ugyancsak figyelmet érdemel (Juhász Erzsébet, Németh István, Jung Károly, Gobby Fehér Gyula, Böndör Pál, Harkai Vass Éva, Végel László, Pap József, Kontra Ferenc, Bordás Győző stb.). Az 1999-es bombázást követően megjelent szövegek (és naplójegyzetek) az egyén és a Város viszonyát, kommunikációját, a hidak süllyedésének értelmezését, sőt a lerombolt hidakról készült képeslapok motívumát emelik ki, számszerűen is megszaporodtak az Újvidéket, az újvidéki városrészeket (Telep, Heréskert, Liman) megnevező szövegek.

Gulyás József lírája Ludassal és Noszával fonódott össze, és még inkább bevonult az irodalomba Dombos (illetve Kishegyes) is. Szenttamás mint regény- és novellatér az elvándorolt Gion Nándor szövegeiből sem hiányzik.

A sor folytatható, ám a fenti példák azt bizonyítják, hogy a földrajzi nevek, a települések egyes részeinek nevei, sőt az utcanevek is következetesen bekerülnek az irodalmi szövegekbe.

A szülőföld nyelvromlása nyelvművelő gondolatok lejegyzésére, fokozott „anyanyelvi kéjelgésre”, az utca nyelvének figyelésére ösztönzi a szerzőket, ezt példázzák a régi magyar szótárakat gyűjtő, szövegeket böngésző, az „édes”-ről valló, a kérdező attitűdöt előtérbe helyező Németh István újabb könyvei is. A robogó buszban (két magyar anyanyelvű egyén között) hangzott el a következő, káromkodásokkal fűszerezett párbeszéd (a szerző a fonetikus átírást alkalmazza): „Az anyjába a jó istent. Uszlovno! (‘feltételes’) Érted?... Kinyír egy embert, és uszlovnót kap. Jó, piás volt. De az anyjába a jó istent, amaz három árvát hagyott maga után. Mi lesz azokkal? Majd az lesz velük, hogy az anyjuk elkurvul. És mindez a nép nevében, picSKU materinu... Vagy amaz a múltkori is, tudod, aki hét évet kapott. Leült belőle kettőt, cile-mile, jó fiú lett, jött az amnesztia, két év múlva már kint vigyorgott. Csiszt poszao. Jebes pravdu (‘tisztá ügy’, ‘a fenébe a törvénnyel’).” (*Lélekvesztőn*. 127.).

Szótár

1. A kilencvenes években megjelent szövegek (ironikus) politikai, kultúrpolitikai (köznyelvi?) szövegfüggő *szókincstár*kivonata következik:

áttelepült haver ‘a Magyarországra átköltözött barát, emigráció az anyanyelvi közegbe’

a bürokrácia teniszpályái

- a Munka Tündére
- a Rozsdás Kiskanál hőse
- árulás 'befejezett tett, kulcsszó, az önmagunkba vetett hit elvesztése, nincs felgyógyulás'
- a társadalom krémje
- az anyanyelvi megnyilvánulás harca
- balkáni éjszaka 'távlathiány'
- balkáni Lady Macbethünk 'Milošević elnök felesége'
- befojtott szöveggörnyezet
- beszűkülés
- blues 'az elvándorolt írók szótárában a hazaváltásra, a régi elsiratására, az improvizációra utal, lásd Fenyvesi Ottó, Szathmári István.'
- bűbájos (háborús bűbájosunk)
- bűn
- Csipkerózsika-állam
- demo(cso)krácia
- egyirányú 'gondolkodás, a hirdetett ideológia'
- éhenkrepírozás 'a háborús idők és a szankciók korának életszínvonala'
- elmenő(k)
- előkapart (az előkapart régi jelzők feltámadása)
- eperfa 'a helyi színre való utalás/ironikus nézőpontú utalás'
- fél, fele (élet, gyerek, beszéd, család)
- félszigetén a szemétnak 'a balkáni sztereotípa megnyilvánulása'
- gépi szemérem 'a rabló százaknak falazó isteni („testem a kenyered...”) asztalbontás'
- gépszörny 'repülő, hadászati eszközök'

gumifalú (szoba)

háborús ekrán(unk) 'a média manipulációi, média-háborús szemlélet'

hasadt állapot 'törés, tudathasadás-allúzió'

helyzetjelentés 'az aktualitásra utal, lírai szövegek címeként is jelen van'

hodu utu (Jung Károly írja *A kérdésben*: „Nemcsak az utak, a *hodu utu* is járhatatlan.”)

hűség 'a cselekedetek és gondolatok felülbírálása, ehhez a magatartáshoz hűségesnek lenni'

hűtlenkedés 'játék, kacérkodás a bűnnel, néhány napos rosszullét, hányinger, utóhatás'

ima 'architextuális vonatkozás, metakommunikáció, idézet, a szülőföld szeretete, profán és szent oppozíciója / kettőssége hívja elő, címekben is gyakori'

indián 'alávetettség, kisebbségi azonosulás, amelynek hagyománya van irodalmunkban (lásd

Dudás K.: *Ketrecbál*, Varga Z.: *Indiánregény*, *Indiánsírató*, J. Garai B.: *Indiánok*)'

ittmaradó(k)

Jadrán 'az Adriai-tenger idegen névváltozata az eltűnt országra és ideológiára utal'

jugómagyarab (Németh István szövegében)

karneváli menet (az értékek karneváli menete)

kicsinysége csigaháza (bevonul kicsinysége csigaházába)

kifakult ünnep

kihült föld 'az itthoni idegen-tapasztalat felismerése'

kiválasztott (nép) 'a nacionalizmus kulcsszava'

Lakoma 'az evéssel-ivással egybekötött, a büfét előtérbe helyező tanácskozások, fogadások'

Lakomatársaság (Végel László írja: „Lakomatársaság torkig van már a Balkánnal...”)

lapály 'főként a bánáti tájra és közérzetre utal'

lekurvult idő 'utalás a kilencvenes évek változásaira'

lopakodik 'minden változásra a sunyi, lopakodó beszüiremlés jellemző'

merőleges 'a szülőföld és az egyén veszélyhelyzete merőleges mozgáspályára irányít'

Miss. First 'Milošević elnök felesége'

mitikus (állam, párt)

nagyjugoszlávság

nemzetkisebbség

néptöredék 'a régió megfogyatkozott magyarsága'

nevenincs föld 'utalás az állam széthullására, a szétszóródás perspektívájára'

nőcike (vkinek fiatal, legújabb divat szerint varrott és szabott nőcikéje)

ó (Ómama, Ókert) 'Tolnai O. szótárában a hagyományra, az eredetre utal, rárímelés: Ottó – ó'

odaáti 'magyarországi'

Odaáti Szervek 'alapítványok, segélyeket odaítélő, együttműködő szervek'

ólmos rotópapír 'főként a sajtó vonatkozásában'

ordószónok 'hordószónok'

otthonom-eladta (hazám)

összeloport kis paradicsom

pannon fateknő 'ironikus térpoétikai és a Közép-Európa-diskurzusra vonatkozó utalás'

parázsló (könyv, eszme)

pedagógicsélő Szövetség [ti. pedagógus]

perem (a Balkán pereme)

peremérzés

peremkultúra

peremvidék

peremvidéki beszéd

plecsnihullás

pokol 'az ország helyzetére vonatkozó leggyakoribb metafora, Dante pokoljárására is utal'

reklámozott (világ)

retus (Kopeczky László ráírmelése: „Etus, jöhet a retus”)

röhej-pör 'politikai per'

sasmadár, sasmadaraink 'utalás a szerb politikusokra, az ideológia védelmezőire'

Svédasztal 'a tanácskozások és fogadások központi helye, amely metafora vagy szimbólum is'

száj (a Balkán szája)

szatyor 'a menekülésre utal: szabad ég alatt üldögelni néhány szatyorral, Podolszki nyomán is előfordul'

szél (város szélén, ország szélén)

szeméttelapi (állapotok) 'balkáni sztereotípiává lépett elő'

szenny 'a Balkán szennye'

szennybeszéd 'szónoklat, a politikusok, illetve a média manipuláló, hamis beszéde'

Szlobo(gó) 'Milošević elnök nevéből'

sz(lobogónk)

szpícs 'szónoklat, a politikusok alkalmi, ünnepi, manipuláló beszéde'

szűkközi 'az egysíkú szemléletmódra, a világrépre vonatkozik'

szülőtáj 'tágabb horizont, mint a szülőháza vagy a szülőföld'

téboly 'a háborús/nacionalista örület megnevezése'

tébolyodás 'utalás a fokozatos átalakulásra'

tékozló (atya, ország, fiú)

telepofázza a médiát

tökvicssori 'fölényét érzékeltető személy, felettes'

tömegsír-kultúra

tenger(em) 'Tolnai-diskurzus: a jugoszláviai magyar íróknak van tengere; kicsi tengerem:

szülőföldem, szülővárosom, identitásom nézőpontjából, a gyermekkori emlékek tere'

történelmi (felhők, zokogás stb.)

Tündérlak 'a szülőföld „neve”, Papp Dániel Tündérlak Magyarhonban című novelláskötete nyomán'

válaszlevél 'az elmenőknek szóló válasz nyomatékosítása'

várandós (néphősünk arany érdemrendje)

vér (vértől csicsegő Balkán)

Vezér 'Milošević elnök'

2. „Frazeológia” – példák a parodisztikus attitűd, az áthallás és a nyelvi humor megnyilvánulásaira:

Ágyásban halni meg.

A kisebbségeknek itt babér nem terem...

A kutya ugat, a Nemzet haldoklik...

... a messzi, csillagos égre függesszük vigyázó szemünket.

A pénz beszél, a Nemzet haldoklik.

Az Elektromos Művek emblémája csapjon belé.

Csatornát váltok.[ti. mindenben akad egy gomb, ahol ki lehet valamit kapcsolni, távol tartom magam az erőszaktól stb.]

De méltó vagyok, uram, hogy hajlékomba jöjj. Stb.

(Források: Beszédes István, Bogdán József, Brasnyó István, Cs. Simon István, Gobby Fehér Gyula, Gulyás József, Harkai Vass Éva, Jung Károly, Kontra Ferenc, Kopeczky László, Lovas Ildikó, Nagy Abonyi Árpád, Németh István, Mérey Katalin, Pap József, Tari István, Tolnai Ottó, Varga Zoltán, Végel László szövegei).

Számítógép, medialisálódás, megváltozott beszédhelyzet

A számítógépes nyelvhasználat, az e-mail és a mobil telefon által átalakult kommunikáció a vajdasági irodalomban is jelen van. Az ironikus nézőpont által megmutatkozhat ez a paratextusokban (*Citadella.doc*, Harkai Vass Éva: Szonett@arsp.yu), valamint az eredetiség és a „mémek” diskurzusát felvető szövegek „fecsegő narratívájában”, amelynek „hagyománya” a zentai zEtnához kötődik (lásd a zEtna könyvsorozatát és a *Szoba kilátással. A klón neve: Balog* című irodalmi sokkezes CD-t). A huszonegyedik század belakását,

sebességfelfogását, nyelvfilozófiáját a fiatalabb író-nemzedék vallja magáénak.

*

A vajdasági / délvidéki irodalom utóbbi kb. másfél évtizednyi termése arra utal, hogy a megélt változások sokfélesége tudatos nyelvi küzdelmet eredményezett. Az említett példák kiemelik a sajátos interferenciális, többnyelvű helyzetből adódó sajátságokat, a nemzeti kulturális hagyományhoz való viszonyt, az elmúlt évek háborús tapasztalatainak nyelvi következményeit, a lokális identitás nyelvi aspektusait. Az emlékező beszéd és a leltározás problematikája a veszteségtudattal függ össze. Az „önéletrajziság” diskurzusára, az idegenség-tudatra ugyancsak reflektálnak a vizsgált szövegek.

Irodalom

BAHTYIN, MIHAIL, 1999 A szó Dosztojevszkij-nél. Ford.: Hetesi István és Horváth Géza. Helikon, 1–2., 63–89.

BALASKÓ MÁRIA szerk., 2003 Tanulmányok a Filológiai Intézet Tudományos Műhelyéből. Szakmai Napok 2001. március 8. Szombathely

BALÁZS JÁNOS, 1985 A szöveg. Gondolat, Budapest

BANAJI, MAHZAM, 2003 Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák. Ford.: Thuma Orsolya. Osiris Kiadó, Budapest

BÁNRÉTI ZOLTÁN, 1983 A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest

BÁRCZI GÉZA, 1991 Magyar szófejtő szótár. Trezor Kiadó, Budapest

BEDNANICS G., BENGI L., KULCSÁR SZABÓ E., SZEGEDY-MASZÁK M. szerk., 2003 Hang és szöveg. Költészettörténeti kérdések a lírai modernségben. Osiris, Budapest

BÉLÁDI MIKLÓS szerk., 1982 A határon túli magyar irodalom. A magyar irodalom története IV. Akadémiai Kiadó, Budapest

BENCE ERIKA, 2000 Hazát kereső írások. Híd, 2000, 5., 323–326.

BENKŐ LORÁND szerk., 1976 A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest

BESZÉDES VALÉRIA, 2001 Ünnepe ez minenkünk. Írások a szabadkaiak népi vallásosságáról. Életjel, Szabadka

BICZÓ GÁBOR, KISS NOÉMI szerk., 2003 Antropológia és irodalom. Csokonai Kiadó, Debrecen

BOGNÁR ANTAL, SZONDI GYÖRGY szerk., 1997 POLISZ Irodalmi Kalendárium 1998. 34.

BORI IMRE, 1998 A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó és Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Újvidék

BOZSIK PÉTER, MÉSZÁROS SÁNDOR szerk., 2003 Falufónia. EX Symposium, 2003, 42–43. sz.

BÜKY BÉLA, 1997 A pszichológiai nézőpont érvényesítése XX. századi névtani tanulmányokban. In:

Szavak – nevek – szótárak. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 81–87.

É. KISS KATALIN, KIEFER FERENC, SIPTÁR PÉTER, 1998 Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest

FÁBIÁN PÁL, SZATHMÁRI ISTVÁN, TERESTYÉNI FERENC, 1994 A magyar stilisztika vázlata. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

FARKAS KATALIN, KELEMEN JÁNOS, 2002 Nyelvfilozófia. Áron Kiadó, Budapest

FARYNO, JERZY, 1999 A szöveg szerepe az irodalmi műalkotásban. Ford.: Szilágyi Zsófia. Helikon, 1–2., 151–179.

GÁL LÁSZLÓ, 1962 8. számú füzet. Kézirat

GÁSPÁRI LÁSZLÓ, 1983 A századvégi novella lirizálódásáról. Akadémiai Kiadó, Budapest

GEROLD LÁSZLÓ, 1998 Németh István: Ünnepe Raguzában. Híd, 1998, 4–5., 454–455.

GEROLD LÁSZLÓ, 2004 Indiánok (jegyzet). Üzenet, 2004., 1., 69.

JUNG KÁROLY, 1990 Utószó. In: Németh István: Mogyorófavirág. Forum Könyvkiadó, Újvidék

KÁLMÁN C. GYÖRGY

1998 Név és beszédaktus. In: Te rongyos (elm)élet! Balassi Kiadó, Budapest, 76–81.

KÁZMÉR MIKLÓS, 1993 Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest

KEMÉNY GÁBOR, 1974 Krúdy képalkotása. Akadémiai Kiadó, Budapest

KESERŰ JÓZSEF, 2000 Hagyomány és nyelvviség. Kalligram, 2000, 3., 39–44.

KISS GÁBOR szerk., 2000 Magyar szókinccstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest

KISS JENŐ, SZŰTS LÁSZLÓ szerk., 1988 A magyar nyelv rétegződése I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest

KISS JENŐ, 1995 Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK, 1980 Metaphors We Live By. The University of Chicago Press, Chicago

LÁNCZ IRÉN, 1994 Szó, szöveg, jelentés. Szöveg-
tani és stilisztikai elemzések. Forum Könyvkiadó, Új-
vidék

2000 „...Minden szónak a helyén kell lennie”.
Jegyzetek Németh István stílusáról és szövegszerkesz-
téséről. Híd, 2000. augusztus, 507–514.

MÁRKUS BÉLA, 2000 A feltartóztathatatlan pusztulás. Könyvpiac, 6–7.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, 1993 Böngészések nyelvhasználatunk eszköztárában. JMMT, Újvidék

MÜLLER-WALDECK, GUNNAR, 2004 Gedichte tippen mir auf die Schulter. Gespräch mit Hans-Jürgen Heise. Neue deutsche Literatur, Januar / Februar 2004., 51–64.

OLASZ SÁNDOR, 1997 A regény metamorfózisa a 20. század első felének magyar irodalmában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 33–41.

ORBÁN JOLÁN, 1998 Nyelvjátékok, írásjátékok. Wittgenstein és Derrida. In: Irodalom, nyelv, kultúra – exkurzus. Sensus Füzetek. Jelenkor Kiadó, Pécs, 65–98.

PAPP GYÖRGY, 2001 Milyen kritika a fordítás-kritika? Logos, Tóthfalu

PENAVIN OLGA, 1986 Nyelvjárás és köznyelv. A nyelvjárás hatása a köznyelvre. Forum Könyvkiadó, Újvidék

PETŐFI S. JÁNOS, BENKES ZSUZSA, 1998 A szöveg megközelítései. Iskolakultúra, Budapest

PLÉH CSABA, 1998 A mondatmegértés a magyar nyelvben. Osiris Kiadó, Budapest

PÓRA FERENC, 1991 A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve. Gondolat, Budapest

REBOUL, ANNE – MOESCHLER, JACQUES, 2000 A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába. Ford.: Gécseg Zsuzsanna. Osiris, Budapest

RUZSA IMRE, 1988 Logikai szintaxis és szemantika. 1. Akadémiai Kiadó, Budapest

SCHMIDT, SIEGFRIED J., 1993 Nyelv, gondolkodás és kommunikáció a konstruktivista modellben. Ford.: Szijj Ferenc. Helikon, 1., 34–40.

SKOR, PETAR, 1973 Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. Jugoslovenska Akademija znanosti i umetnosti. Zagreb

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999 Leíró magyar szövegtan. Osiris Kiadó, Budapest

THOMKA BEÁTA, 1994 Tolnai Ottó. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

TOLCSVAI NAGY GÁBOR, 1998 „Nem találunk szavakat”. Nyelvértelmezések a mai magyar prózában. Kalligram, Pozsony

TOLDI ÉVA, 1997 „Összetartozó neszek”. Forum Könyvkiadó, Újvidék

TÖRÖK GÁBOR, 1990 Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben. Tankönyvkiadó, Budapest

UTASI CSABA, 1968 Hínárban. In: Tíz év után. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974, 198–210.

VAJDA ANDRÁS, 1998 Költészet és retorika. Tanulmányok. Universitas Kiadó, Budapest

WORTON, MICHAEL – STILL, JUDIT, 1990 Intertextuality: Theories and Practices. Manchester University Press – New York, St. Martin's P.

ZSADÁNYI EDIT, 1999 Krasznahorkai László. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.